

Buszko, Józef

"«Sonderaktion Krakau» die Verhaftung der Krakauer Wissenschaftler am 6. November 1939", Jochen August, Hamburg 1997 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 30/3, 200-202

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cie od razu po Monachium programu szerokiej rozbudowy własnego przemysłu zbrojeniowego nie odniosłoby spodziewanego rezultatu, ale wprowadziłoby dodatkowo element paniki i zastraszenia społeczeństwa. Nie jest więc prawdą, wynika z ostatecznej konkluzji Autorki, jakoby prezydent nie miał spójnej koncepcji polityki zagranicznej w okresie pomonachijskim, a w swych decyzjach dryfował jedynie pod naciskami opinii publicznej.

Na zakończenie warto jeszcze kilka słów poświęcić bazie źródłowej i literaturze, na podstawie której powstała omawiana praca. Z bibliografii zamieszczonej na końcu książki, wynika, że Autorka prowadziła rozległe badania archiwalne w Stanach Zjednoczonych: w National Archives, w Department of the Army, w Office of Naval History, a także w bibliotekach: Franklin D. Roosevelt Library, Library of Congress czy Yale University. Dotarła również do zbiorów poza kontynentem amerykańskim — do British Public Record Office w Londynie. Niestety, w samej książce jedynie z rzadka powołuje się na jakiegokolwiek nie publikowane dokumenty. W ogóle natomiast nie uwzględnia prasy amerykańskiej. Podstawowym więc materiałem dla Autorki były już wcześniej opublikowane monografie, wspomnienia, pamiętniki i zbiory dokumentów, z których po uprzedniej selekcji i weryfikacji buduje nowy logiczny ciąg interpretacyjny. Jednakże i tu można dodać kilka istotnych, a pominiętych przez Autorkę pozycji. Uwadze jej bowiem uszła m.in. nie opublikowana praca doktorska Jamesa F. Bakera *The United States and the Czechoslovak Crisis*, obroniona w 1971 r. w Tulane University czy też Evangeli Lubek również praca doktorska z 1969 r. *An Inquiry into the United States-Czechoslovakian Relations between 1918 and 1948 with Special Reference to the Munich Crisis and the Slovak Question*.

W sumie jednakże oryginalność pracy, nowatorstwo w ujęciu zagadnień, krytyczne i analityczne potraktowanie ogromu już istniejącej literatury przedmiotu stawia tę książkę w rzędzie ciekawych i ambitnych studiów próbujących zgłębić i rozszyfrować enigmę F. D. Roosevelta.

Hanna Marczevska-Zagdańska
Warszawa

Jochen August, „Sonderaktion Krakau" *Die Verhaftung der Krakauer Wissenschaftler am 6. November 1939*, Hamburg 1997

Sprawą podstępnego aresztowania profesorów dwu krakowskich wyższych uczelni — Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej przez gestapo 6 listopada 1939 r. historiografia niemiecka interesowała się stosunkowo mało. Na jej łamach stosunkowo najwięcej uwagi poświęcili temu tragicznemu dla polskiej nauki wydarzeniu historycy niemieccy — Christoph Klemann, który w swej książce dotyczącej polityki nazistowskiej wobec kultury polskiej poświęcił zwięzłe napisany rozdział, wyrażając zarazem przypuszczenie, że swe ocalenie, uwolnienie z obozów koncentracyjnych w Sachsenhausen i Dachau, uwięzieni uczeni zawdzięczali przede wszystkim interwencjom szeregu krajów, z którymi Niemcy hitlerowskie musiały się jeszcze liczyć¹. Sporo uwagi aresztowaniu profesorów poświęcił również w swych pracach drugi niemiecki badacz — Martin Broszat.

¹ Ch. Klemann, *Die Selbstbehauptung einer nation. nationalsozialistische Kulturpolitik und polnische Widerstandsbewegung in Generalgouvernement 1939-1945*, Dusseldorf 1971; M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*, wyd. 2, Frankfurt am Main/Hamburg 1965; tenże, *Zweihundert Jahre deutsche Politik*, Frankfurt am Main 1972.

Obaj wymienieni uczeni napiętnowali postępowanie władz nazistowskich, trafnie określili ich motywy działania, mające na celu wytepienie reprezentatywnych przedstawicieli nauki i kultury polskiej, jak też życzliwie odnieśli się do walki narodu polskiego o wyzwolenie spod okupacji i o uratowanie tego wszystkiego, co narodowi najdroższe.

Brakowało jednak dotąd w literaturze niemieckiej obszerniejszej pracy, która by szerzej omówiła tło wydarzeń, ich przebieg i ostateczne rezultaty. Z tym większym zadowoleniem należy powitać ukazanie się pracy młodego historyka niemieckiego, który w słowie odautorskim przedstawił przebieg tragicznych losów polskich intelektualistów, choć — dzięki uporczywym staraniom wielu osób i instytucji życzliwych Polakom — uwięzionych dla większości spośród uwolnionych uwolnieniem, co w warunkach totalitarnego reżimu hitlerowskiego było pod pewnym względem ewenementem.

Książka Jochena Augusta, obok wzmiankowanego już obszernego wstępu, zawiera w zasadniczej swej treści szereg obszernych fragmentów wspomnień, pamiętników i relacji byłych więźniów. Jest to wielkiej wagi materiał dokumentarny, gdyż autorami większości wspomnianych publikacji są osoby o wysokim poziomie intelektualnym, nie ograniczające się tylko do opisu aresztowania i przeżyć obozowych, ale pogłębionych refleksjami na temat samej istoty mechanizmu zagłady, jaki stworzył system totalitarny pod rządami Hitlera. Jak mi się też wydaje, omawiana publikacja bardzo dobrze służy zrozumieniu, jak dalece zbrodniczym narzędziem w ustroju politycznym tak cywilizowanego państwa, za jaki uchodziły Niemcy, mogło stać się zniewolenie przez zbrodniczy system własnego i obcych społeczeństw.

Autor omawianej publikacji dokładnie wniknął w literaturę przedmiotu, choć nie było to zadanie łatwe. Wystarczy tu stwierdzić, że na temat przeżyć obozowych uwolnionych naukowców ukazało się bez mała 100 publikacji bądź w formie książkowej, bądź też obszerniejszych rozpraw i relacji, publikowanych w czasopiśmie naukowych i społeczno-kulturalnych. Zresztą przeżycia obozowe więźniów były zaraz po wojnie i latach następnych stosunkowo najlepiej znane. Natomiast bez porównania większe trudności były do pokonania w toku badań nad samą bezpośrednią genezą aresztowań i mechanizmem podjęcia decyzji w tej sprawie przez władze hitlerowskie. Podobnego typu trudności pojawiły się, gdy przyszło wyjaśnić okoliczności i bezpośrednie działania związane ze sprawą uwolnienia bezprawnie aresztowanych. Przez dłuższy czas bowiem istniały tylko pod tym względem pewne domniemania i przypuszczenia.

Tę ostatnią sprawę mogły rozwiązać tylko badania typu archiwalnego, zwłaszcza zaś sięgnięcie do akt typu dyplomatycznego. Właściwie pierwsze tego typu źródło, a mianowicie pismo hitlerowskiego ministra oświaty, podkreślające, że za wszelką cenę nie należy dopuścić do otwarcia Uniwersytetu Jagiellońskiego odnalazł w archiwum w Koblencji i opublikował w swej książce Czesław Madajczyk, jeszcze w 1961 r.² Należałoby o tym we *Wstępie* wzmiankować, podobnie jak o tym, że niżej podpisany pierwszy dotarł do Archiwum des Auswärtigen Amtes w Bonn oraz do akt Ambasady Polskiej przy Stolicy Apostolskiej zawartych w zbiorach Instytutu i Muzeum im. Generała Władysława Sikorskiego w Londynie³. Tymi śladami postę-

² C. Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961.

³ Plonem tych poszukiwań, które po raz pierwszy na większą skalę przełamały „barierę archiwalną” były m.in. takie prace, jak rozprawa *Solidaritätsaktionen mit den in der „Sonderaktion Krakau” verhafteten Krakauer Professoren* w: *Universities during World War II*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, DCXLIII „Prace Historyczne”, z. 72, Kraków 1984 (polska wersja tej pracy ukazała się już w 1981 r. w tychże „Studiach Historycznych UJ”, z. 24) oraz *Nieznane aspekty akcji na rzecz profesorów krakowskich uwięzionych 6 listopada 1939 r.*, „Studia Historyczne”, z. 4, Kraków 1985, gdzie zawarto po raz pierwszy

powali też A. Bolewski i H. Pierzchała, byli więźniowie, którzy jako autorzy włożyli wiele trudu, opracowując dzieło na temat losów nauki polskiej. O tym jednak, że szli „przetartym szlakiem” przez J. Buszkę i I. Paczyńską, nie wzmiankowali w swej pracy. Tak samo też postąpił Autor omawianej pracy, co nasuwa wątpliwości i zastrzeżenia z czysto metodologicznego punktu widzenia⁴.

W tym kontekście nasuwa się jeszcze jedna uwaga krytyczna. Chodzi mianowicie o to, że Autor omawianej publikacji konsekwentnie tłumaczy na język niemiecki termin „Akademia Górnicza” jako „Bergakademie”, a więc określa ją jako akademię „górską”, gdyby poprawnie użyć nazwy niemieckiej „Bergbauakademie” lub „Akademie für Bergbau”, jeśli chcemy uniknąć tak wyraźnego nieporozumienia.

Jest to jednak tylko jedna, dostrzeżona przez piszącego te słowa — poważna „wpadka”, ogólnie bowiem biorąc, Autor wydał swą pracę starannie i nienagannie pod względem edytorskim. Myślę też, że dokonał bardzo pożytecznego zadania — upowszechnienia sprawy bolesnej dla naszego narodu, ale i w aspekcie powszechnodziejowym nieblahej dla głębszego zrozumienia istoty działania nazizmu.

Starannie też zestawiał Autor literaturę przedmiotu. Należy jednak żałować, że w swym obszernym jej zestawieniu nie zamieścił *Wspomnień* dominikanina ojca Józefa M. Bocheńskiego⁵, ówczesnego docenta Uniwersytetu Jagiellońskiego, późniejszego profesora filozofii na uczelniach szwajcarskich. Działał on bardzo aktywnie na rzecz uwolnienia profesorów krakowskich, pełniąc funkcję sekretarza Komitetu powołanego w tym celu w Rzymie. Dotarł też z obszernym memoriałem w tej sprawie do ambasadora tamtejszego w stolicy Italii, który oświadczył mu z emfazą: „Jutro ów memoriał znajdzie się na biurku prezydenta Roosvelta”. Nic jednak z tego nie wynikło, bo ani sam Roosvelt, ani w ogóle żadna z poważniejszych amerykańskich placówek dyplomatycznych i instytucji naukowych zupełnie na sprawę „Sonderaktion Krakau” nie zareagowała, co mogłem stwierdzić w toku swych kwerend w archiwach amerykańskich, m.in. w National Archivs. Zareagowało natomiast, i to w formie ostrych protestów, 17 uniwersytetów kanadyjskich. Ale sprawa ta wymagałaby obszerniejszego komentarza.

Józef Buszko
Kraków

Norbert Honka, *Zycie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*, Wyd. Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Opole 1998, il., bibl., ss. 216

Nakładem centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu ukazała się książka Norberta Honki *Zycie religijne żołnierzy polskich w niewoli niemieckiej i radzieckiej podczas II wojny światowej*. Książka jest poszerzoną i ulepszoną wersją pracy doktorskiej Autora, którą obronił w 1997 r.

w historiografii akta Ambasady Polskiej przy Stolicy Apostolskiej, przechowywane w Archiwum i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie.

⁴ W bardzo obszernej pracy A. Bolewskiego i H. Pierzchały też nie ma na ten temat żadnej wzmianki (*Losy polskich pracowników nauki w latach 1939-1945. Straty osobowe*), Wrocław-Kraków-Gdańsk 1989. Także Autor omawianej tu książki ani jednym słowem nie wspomina o chronologii badań nad „Sonderaktion”.

⁵ J. M. Bocheński, *Wspomnienia*, Kraków 1993.